

Наталія ТІХОНОВА (Кіровоград)

У статті висвітлюється становлення та розвиток сім'ї протягом 1945 – 1991 років – періоду післявоєнного відродження та початку національної української державності.

В статье рассматривается становление и развитие семьи на протяжении 1945 – 1991 годов – периода послевоенного восстановления и начала национальной украинской государственности.

Ключові слова: сім'я, родина, виховання, національне виховання.

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію вдосконалених теоретико-методологічних засад родинно-сімейного виховання. Законами України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, національною доктриною розвитку освіти, Державною національною програмою “Освіта” (“Україна XXI століття”), Концепціями національного виховання, громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності визначено, що основою виховного впливу має стати дитина, майбутній громадянин незалежної України. Сьогодні з-поміж педагогів, соціологів спостерігається підвищена увага до родини, сім'ї, оскільки саме сім'я є найпершим осередком становлення дитини як особистості. Це зумовлено об'єктивними процесами гуманізації і демократизації суспільних відносин, усвідомленням пріоритетних напрямів у вихованні підростаючого покоління.

Етнічний ренесанс кінця XX – початку XXI ст., стурбованість сучасним станом руйнування сім'ї, родини сприяли появі таких важливих документів, як “Права людини”, “Права дитини”, постанов Генеральної асамблеї ООН про сім'ю, Кабінету Міністрів

України “Програма планування сім'ї” (від 13 вересня 1995 р., № 736), програми “Українська родина” (від 14 березня 2001 р., № 243), в яких йдеться про формування сім'ї нового типу, традиційно міцної, економічно спроможної, зміцнення іміджу, стану і статусу сім'ї тощо.

Для початку III тисячоліття характерне оновлене ставлення до сім'ї, родини не тільки з боку школи, а й у повсякденному житті різних спільнот (професійних, релігійних, а також на виробництві, в громадських установах тощо). Виховання дітей повинне здійснюватися не в штучно створених соціальних структурах, а в природному середовищі – у сім'ї, родині.

Тривалий час у вітчизняних педагогічних словниках та енциклопедіях були відсутні визначення понять “сім'я” і “родина”. Особлива увага останнім часом до традицій родинного виховання зумовила укладення нових словників та методичних посібників, у яких розкриваються теоретичні аспекти родинного виховання. Так, у “Словнику навчально-педагогічних понять і термінів: методичний посібник” (2001) подається визначення поняття “сім'я” – “соціально-психологічне об'єднання близьких родичів (батьків, дітей, бабусі, дідуся), які живуть спільно і забезпечують біологічні, соціальні й економічні умови для продовження роду” [4, с. 67]. Аналіз педагогічної літератури дозволяє визначити, що в українській педагогіці поняття “сім'я” і “родина” ототожнюються і вживаються паралельно.

У праці Т. Медіної, присвяченої соціології сім'ї, знаходимо найбільш точне визначення, запропоноване російським соціологом А. Антоновим: “Сім'я – це заснована на

загальносімейній діяльності спільність людей, пов'язаних узами подружності – батьківства – родинності, яка завдяки цьому здійснює відтворення населення і спадковість сімейних поколінь, а також соціалізацію дітей, підтримання існування членів сім'ї" [3, с. 14]. Це визначення враховує всі етапи існування сім'ї, а також її найважливіші функції. Будь-яке визначення не може бути остаточним, оскільки певні значення підлягають подальшій субкатегоризації на базі додаткових ознак.

У контексті нашого дослідження важливою є виховна функція, яка слугує для передавання дітям соціального досвіду поколінь, культурної спадщини і сприяє виробленню ціннісних орієнтацій, понять, традицій. Виконуючи виховну функцію сім'я є постійно діючим соціальним інститутом виховання.

Наукові підходи до стану сімейно-родинного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях М. Стельмаховича, О. Гуляр, В. Постового, Т. Кравченко, О. Докукіної, К. Журби, А. Даник, І. Сіданіч, В. Страшного, О. Ярошинської, Л. Назаренко, О. Штихалюк та інших. Дослідники визначили типи сімей, основи психолого-педагогічної культури батьків, умови успішного сімейно-родинного виховання тощо.

На думку вченого О. Любара, історичний розвиток педагогіки України відбувався за трьома основними напрямками: виникнення і розвиток української сім'ї, родини, народної педагогіки та родинно-громадсько-шкільного виховання в Україні; поява й прогрес науково-педагогічної думки та шкільництва українців на різних етапах історії України; проголошення і розбудова незалежної Української держави та виховання дітей у нових умовах [2, с. 14-15].

Безперечно, українська сім'я, як соціальний інститут, пройшла нелегкий шлях становлення й розвитку. Педагогічний розвиток української сім'ї ХХ ст. зазнав значного впливу під час визначних історичних подій, однією із яких була перемога у Другій світовій війні 1941–1945 рр., що створила матеріальні і соціально-політичні умови для виникнення сім'ї з новим виховним наповнюванням.

Завдання, які стояли перед тогочасною педагогікою, безпосередньо залежали від ідеології влади. Це впливало на ставлення дорослого населення до виховних перетворень у країні і на виховання дітей у сім'ї. Учені-педагоги надавали великого значення сімейному вихованню у процесі розвитку і становлення особистості дитини незалежно від державної політики.

Основною тенденцією існування сім'ї та її виховних можливостей у вихованні учнів у

1945 – 1991 роках було, з одного боку, знецінювання впливу батьків на формування особистості дитини, а з іншого, перед сім'єю ставилися глобальні вимоги суспільства стосовно виховання підростаючого покоління. Такий вплив на виховання дітей був спричинений державною політикою щодо розширення мережі виховних закладів та низкою інших причин, зокрема:

1) безпритульністю і бездоглядністю дітей, які залишилися після війни сиротами;

2) відбудовою народного господарства, що потребувало залучення великої кількості робочої сили (ними стали батьки або один із них, і проблема догляду дітей була для них актуальною);

3) залученням батьків до громадської роботи, зокрема для підвищення їх педагогічної культури;

4) матеріальною скрутою більшості сімей, що унеможливлювала повноцінне харчування дітей (в державних закладах було забезпечення харчуванням або хоча б його частиною).

Становлення і розвиток української сім'ї в кінці 40-х та 50-х років були спрямовані на виховання дітей як головного обов'язку батьків не лише перед собою, а й перед своєю громадською совістю, і перед суспільством. Із розвитком країни змінилися й функції сім'ї, на що у своїх дослідженнях наголошували А. Невський, В. Бондаренко, Т. Волікова, О. Урбанська, Г. Пархоменко та ін.

А. Невський вважав, що сім'я – це колектив, і саме у цьому полягає її виховна сила і її виховне значення. Але сім'я не тільки первинний осередок – це маленька клітинка великого колективу, радянського суспільства взагалі. Учений зазначає, що радянська сім'я не обмежувалася лише своїми інтересами: вона жила інтересами всієї країни і вносила свою частку в загальну працю. Дитина, як член сімейного колективу з ранніх років крок за кроком залучалася до широкого кола суспільних інтересів, оскільки життя її повинне бути міцно пов'язане із життям своєї сім'ї, із життям усієї країни, коло її інтересів повинне виходити за межі особистого і сімейного, поєднуватися з інтересами всіх радянських людей. Зрозуміло у своїй практичній діяльності дитина повинна звикнути робити не тільки те, що необхідно їй або її сім'ї, але й те, що потрібно для колгоспу, для свого району, міста тощо.

На думку Л. Терехової, саме "структура родини, її соціальне і матеріальне становище, загальноосвітній рівень, духовно-моральні цінності батьків надавали певну спрямованість процесу виховання і впливали на формування свідомості дитини – її поглядів, переконань, уподобань" [5, с. 6].

Дослідження історичного розвитку української сім'ї післявоєнного часу, дають підстави стверджувати, що питання виховання підростаючого покоління у Радянському Союзі ототожнювалося із соціалістичним вихованням. Тому вивчення об'єкту "радянська сім'я" – це, насамперед, аналіз загального поняття розвитку сім'ї в Українській РСР. Радянська сім'я була покликана активно і свідомо виконувати всебічний розвиток особистості без урахування українознавчого підходу.

Наповнюваність сім'ї національним українським контекстом відбувалося на досить формальному рівні, тільки як фольклорні мотиви: сорочка вишиванка, рушник, обрядові весільні пісні тощо. Поза увагою або на межі заборони існували проблеми рідної мови, моралі, національних традицій і звичаїв, духовного відродження і духовного розвитку нації.

Слід зазначити, що окремою сторінкою у загальному розвитку педагогічної освіти українського народу стало становлення радянської освіти на території Західної України, яка у 1939–1941 роках спрямовувалася на шлях радянської педагогізації. Саме на цій території простежувалося національний підхід до виховання українських дітей. Населення на західній території України, особливо у селах, виховувало дітей на традиціях і звичаях предків, з вірою у Бога. І хоча у 50-х роках шкільна освіта Західної України посилювалася прорадянськими педагогічними кадрами, через свою пасивність чи вагання вони не внесли значних змін в ідейно-виховну роботу, в розвиток західноукраїнської школи.

Одним із перших важливості ролі сім'ї підкреслив І. Огієнко, який розглядав виховання підростаючого покоління як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ, зокрема, церкви. Важливе значення у формуванні особистості педагог відводив інституту батьківства, вважаючи, що виховання в родині є джерелом національного духу, високої свідомості та моралі. Він постійно наголошував на великому впливі на дитину батьківської любові. Зігріті батьківським теплом діти шанобливо ставилися до інших родичів, свято берегли сімейні традиції.

На думку О. Урбанської, сім'я покликана вже в домашніх умовах забезпечувати правильну організацію життя дитини, допомогти їй засвоїти позитивний досвід життя і праці старшого покоління. Для того, щоб сім'я успішно виховувала дитину в сім'ї, батьки повинні знати основні педагогічні знання і вимоги та створювати потрібні умови для виховання дітей у сім'ї, зокрема:

- сімейну атмосферу (кожен із батьків і членів сім'ї розуміє свою відповідальність за виховання дітей);
- раціонально організований побут, режим життя дитини в сім'ї;
- любов батьків до дитини;
- авторитет батьків;
- повага до особистості дитини;
- єдність вимог до дітей усіх членів сім'ї;
- єдині, узгоджені вимоги сім'ї і школи [6, с. 4–18].

Такі пріоритетні умови виховання в сім'ї існували у контексті обов'язкового ідейно-політичного виховання до 70-х років XX століття. Основною тенденцією стосовно підростаючого покоління була заполітизована спрямованість на виховання майбутніх "будівників світлого комуністичного майбутнього". На союзному просторі багато педагогічних досліджень стосується саме теми ідейно-моральної, ідейно-політичної, суспільно-політичної та інтернаціональної спрямованості.

Сімейне виховання, як зазначає Т. Волікова, здійснюється у своєрідному осередку – сім'ї, який організовано за іншими принципами, ніж шкільний. Члени сім'ї різні за віком, за професією, пов'язані між собою як родичі. Сім'я спільно господарює за активною участю дітей. Стосунки членів сім'ї будуються на взаємній любові, повазі, підтримці у всіх справах. Спілкування дітей у сім'ї з батьками, старшими братами і сестрами, дідусями і бабусями збагачують життєвий досвід, дають їм перші уроки моральності [1, с. 6].

Матеріали архівних джерел 50-х–60-х рр. свідчать, що співпраця школи з батьками характеризувалася переважно через сприйняття школи як провідної установи у системі контролю виховання учнів. Характеристика сім'ї, її значення у вихованні дитини, залучення матері чи батька до виховного впливу відбувалося з урахуванням шкільних догм виховання. В опрацьованих архівних матеріалах практично немає документів, в яких було б зафіксовано пропозиції батьків щодо змін чи покращення процесу виховання дітей. Такий підхід до виховання учнів спостерігався у виховній системі післявоєнної України.

У середині 60-х років XX ст. з'явилися нові підходи до визначення функцій сім'ї у вихованні дитини. У цей час видатний український педагог В. Сухомлинський вибудовує цілісну систему виховання дитини. Особливе місце в педагогічній системі великого вченого посідають питання гармонізації виховних впливів, створення і

наповнення новим змістом системи шкільно-сімейного виховання, єдності роботи школи, сім'ї і громадськості. У дослідженнях В. Сухомлинського проблема сімейного виховання стала предметом постійного наукового пошуку та уваги. Педагог створив методику "шкільно-сімейного виховання", яка постійно впроваджувалася у практику роботи Павлівської школи на Кіровоградщині та пропагувалася з-поміж учителів, батьків, громадськості.

Зміни у розвитку української сім'ї відбулися у 70 – 80-х роках. У цей перехідний час, на думку педагога К. Журби, розпочалося переосмислення цінностей, перестали діяти політичні структури, які стимулювали чи стримували розвиток науки. Педагогічна наука отримала можливість по-новому проаналізувати основні тенденції розвитку суспільства і сім'ї у ньому.

Наприкінці 1980-х років на хвилі політики гласності та плюралізму думок стали переосмислюватися догматизовані напрямки, чому сприяв частковий відхід від класового, формаційного підходу до аналізу історичних подій та фактів. Історики стали орієнтуватися на цивілізаційний підхід до розгляду історичних процесів. Однак, слід зазначити, що об'єктивне висвітлення публікацій стало можливим лише в умовах незалежної України, коли усунення компартійного монополізму на історичну істину відкрили шлях до глибокого і всебічного вивчення історії українського суспільства, місця і ролі в ньому народної освіти, різних соціальних груп.

Такі орієнтири виховують людину носієм системи знань, ставлень, поглядів, традицій, звичаїв, ідеалів, переконань національного виховання. Згідно з Державною національною програмою "Освіта" (Україна XXI століття) в основу національного виховання покладені принципи єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Діяльність національної школи повинна спрямовуватися на гармонізацію та гуманізацію стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною, взаємодію школи, сім'ї та суспільства у вихованні дітей.

Одним із чинників національного виховання була і є родинно-побутова культура. Основи загальної культури дитина отримує в сім'ї, яка узагальнює культурні надбання роду. Це материнська і батьківська любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів, прихильність до батьківського дому, специфічне розуміння українцями краси і затишку, оформлення житла, садиби, гуманне ставлення до природи, до людей інших національностей.

На особливу увагу заслуговує наповнюваність змісту національного

виховання, спрямування виховної роботи на передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які містять національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Сучасна педагогічна наука ґрунтується на положенні, згідно з якими виховання дитини є системою цілеспрямованого, планомірного формування світогляду, переконань, цінностей, волі та характеру, потреб і здібностей та адаптації її в соціальному середовищі, відбиття його характерних ознак у поведінці, повсякденній діяльності, відносинах особистості з соціумом. На думку педагога Л. Назаренко, це спонукало педагогів, методистів, психологів до опрацювання сучасних концептуальних позицій щодо виховання дітей, насамперед, у сім'ї.

Проаналізовані педагогічні джерела щодо розвитку української сім'ї протягом 1945 – 1991 років дозволяють встановити, що виховання дітей завжди залежало від суспільно-політичного розвитку країни. Подальший напрямок нашого дослідження полягає у більш детальному вивченні форм і методів педагогічного взаємозв'язку сім'ї зі школою та громадськістю для ефективного їх впровадження у виховання учнів в зазначений нами період.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воликова Т. В. Учитель и семья : Пособие для учителей / Татьяна Воликова. – Изд-ние 2-е, перераб.. – М. : Просвещение, 1980. – 111 с.
2. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : Навчальний посібник. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. ; – К. : Знання, 2006. – 447 с.
3. Медіна Т. В. Особливості функціонування молодшої сім'ї в Україні в період трансформації суспільства : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.03. "Соціальні структури і соціальні відносини" / Медіна Т. В. – К., 2000. – 185 с.
4. Словник навчально-педагогічних понять і термінів : методичний посібник / [Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка та ін.]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 83 с.
5. Терехова Л. В. Трудове виховання у сім'ї // Л. В. Терехова. – К., 1990. – 143 с.
6. Урбанская О. Н. Работа с родителями младших школьников : пособие для учителя. / О. Н. Урбанская. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тіхонova Наталія Георгіївна – викладач кафедри методик початкового навчання психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, аспірант кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки.

Наукові інтереси: взаємозв'язок школи, сім'ї і громадськості у вихованні учнів.